

Müellif: Ali Himmet Berki

Dergi: İslam, 1.Cilt, 4.Sayı

Tarih: Temmuz 1956

Beş altı sene evvel bir iş zımında Mısır'a kadar bir seyahat yapmıştım. Orada bulunduğum bir buçuk ay içinde bazı alim ve üniversite talebesiyle tanıştım. Mısırlı kardeşlerimizin bilhassa yaşlıların Türklere karşı sevgileri olmakla beraber kendilerinde hoş görülmecek bir taassup vardır. Türk alimleri Arap ve Acem ayırt etmeksizin kitaplarında her İslam alimini tanıdıkları ve onlara ilim mertebeleri nispetinde kıymet verdikleri halde; sabık Şeyhülislamlardan Mustafa Sabri ve Ders vekillerinden Zahid Kevseri merhumlar müteaddit eserleri ve münazaraları ile Türklerin yüksek ilim ve irfan kuvvetini kendilerine bir defa daha ispat etmiş olmalarına rağmen Mısır münevverleri Türk alimlerinden bahsetmezler. Hatta, Ebu's-suud Efendi ve Birgivi ve Molla Gürani merhumlar müstesna diğerlerinin isimlerini dahi bilmezler. Yenileri Garp alimlerini ve medrese mensupları Arap ve Acem alimlerini tanırlar. Camia (Üniversite) müdavimlerinden bir kaçı ile aramızdan geçen bir muhaverede Molla Yegan, Molla Fenari, Hıdır Bey ve meşhur Hocazade gibi büyük Türk alim ve filozofları şöyle dursun tarihle işigal ettikleri halde müverrih Ali, Hoca Sadettin, Naimâ ve Cevdet Paşa gibi meşhur Türk müverrihlerinin isimlerini işitmemiş olduklarını hayretle anladım. Fakat garbın en kıymetsiz tarihçilerini işitmişlerdir. Ansiklopedilerini bunların isim ve resimleriyle süslerler. Şüphe yoktur ki bunda lisan bilmenin büyük dahli vardır. Mısır münevverleri ekseriyetle İngilizce ve Fransızca bilirler. Türkçe bilen ya yoktur veya nadirdir.

Ne yazık ki şimdi bizim genç nesil dahi Türk büyüklerini tanımazlar. İşte bu durum karşısında Osmanlılar devrinde yetişen Türk alimlerinin hal tercemelerini yazmayı faydalı buldum. Bu yazıda yeni nesle İstanbul'un İlk Kadısı Büyük alim Hıdır Bey Çelebiyi tanıtmaya çalışacağım.

Hıdır Bey Çelebi Hicri Dokuzuncu asır iptidalarında Anadolu ufuklarında parlayan ilim yıldızlarından biridir. Hicri 810 tarihinde Sivrihisar'da dünyaya gelmiştir. Babası Sivrihisar

Kadılığında bulunan Celalettin Bey Çelebidir. Merhuma Bey denilmesi Sipahi sınıfından büyük bir aileye mensup olmasındandır. Baba ve dedesi dahi Mir lafzı ile yad olurlardı. Çelebi lafz da tazim ve tevkir ifade etmektedir. Çelebi o zamanlar efendi, efendim, efendimiz yerinde kullanılırdı. Araplar bu mevkide mevla, mevlâna kelimelerini kullanırlar. Anadolu alimlerinden birçoğu Çelebi diye şöhret bulmuşlardır. Ahi Çelebi Yusuf, Hasan Çelebi, Abdülkadir Çelebi ve Süleyman Çelebi gibi. (1)

Hıdır Beyin Nasrettin Hoca'nın ahfadından olduğu mevsuken rivayet olunmaktadır.

Hıdır Bey, ilk ilimleri babası Celalettin Çelebi'den öğrendikten sonra Ecille-i ulemadan Molla Yegân lakabı ile meşhur Mehmet bin Ermağan bin Halil'in (2) dersine devam ederek akli ve nakli ilimleri ondan tahsil etmiş ve tahsilini bitirdikten sonra Sivrihisar'da Müderris olmuştur. Hıdır Bey yaradılışında meknuz olan fartı zeka ve dirayetle esrarı kainati tetkik ve taharriye koyulmuş, ulum-u-garibe yani Riyazi, Tabi, Hey'i gibi ilimlerde de asrının feridi olmuştur. Şekâyik-ı Numâniyye müellifi Taşköprüzade, Molla Fenari'den maada Hıdır Bey gibi eski ve yenilerde ulum-u nadireye vakıf bir kimse gelmediğini yazar.

Hıdır Bey Çelebi, hocası Molla Yegan'in kızı ile evlenmiş ve Allah ona büyük alimler arasında hakim ve alim Sinan ve fakih ve Fadıl Yakup ve Ahmet Paşalar gibi üç oğlan ve salihat-ı nisvandandan hayırsever Sultan Hatun ve Fahru'n-nisa adlarında iki kız evladı ihsan buyurmuştur. Sinan, Yakup ve Ahmet Paşalar tedris, kaza ve ifta makamlarında memleketin irfan ve adaletine meşkur hizmetler yapmışlardır. (3)

Sultan Fatih'in bidayeti saltanatlarında Edirne'ye, bir rivayette Arap, diğer bir rivayete göre Acem ulemasından bir zat gelmiş ve mevcut ulema bununla münazaradan aciz kalmıştı. Bu halden çok müteesir ve muzdarip olan Fatih'e, Hıdır Beyden bahsedilmiş ve derhal Hıdır Bey Sivrihisar'dan Padişahın sarayına davet olunmuştur. Hıdır Bey, davete icabetle Sipahi kıyafetinde Edirne'ye gelmiş ve Padişahın huzurunda şekli şemayiline istihfafla bakan o zat ile aralarında cereyan eden mübahasede onu tam ve kesin bir mağlubiyete uğratmıştır. Bu hal Padişah Hazretlerinin pek ziyade sevincini mucip olmuş ve hatta mübahase esnasında yerinden kalkmak ve oturmak suretiyle mübahasenin cereyan tarzından mütevellit heyecanını gizleyememiştir. İşte o günden itibaren Hıdır Beye karşı sevgi ve teveccühü artan Padişah kendisini Bursa'da Sultan Medresesine (Yeşil Medrese) müderris tayin etmiştir.

Fatih merhum ilmi münazaralardan ve müşaareden hoşlanırdı. Zaman zaman mümtaz ilim ve irfan sahiplerini toplar, mühim ve müşki mevzular üzerinde münakaşa ettirir ve münakaşaya kendisi de iştirak ederdi. Bu esnada hükümdarlık sıfatından muvakkaten tecerrüd ederek ilmi bir heyetin bir uzvu gibi hareket eylerdi. İlmi kudreti görülenlere atıye ve iltifatlarda bulunurdu.

Hiç şüphe yoktur ki Fatih devrinde az müddet içinde ilim seviyesinin yükselmesi bu terğip ve teşvikin eseri idi. Padişahın gayesi de bundan ibaretti. Taşköprüzade Şakayık'de Fatih devrindeki birinci sınıf ulemayı almış küsur ve mezanna ve mutasavvıfları yirmi olarak kaydeder. İtila devrinde bu adetler daima yükselmiştir. Fen, sanat ve tababet erbabı da aynı nispette artmakta idi. Daha evvelki Padişahlar zamanlarında da hal böyle idi. İlim ve ümeraya son derece ehemmiyet verilmekte idi

İstanbul'un fethinde Hıdır Bey İstanbul Kadılığına tayin olunmuştur. İşte İstanbul'un ilk kadısı bu büyük alimdir. İstanbul Kadılığında kemal-i adl ve hakkaniyetle vazifesini ifa etmiştir. Bu esnada Padişahın arzu ve işareti üzerine Kadı Siracüddin Mahmut Bin Ebubekir Ermevi'nin mantık ve hikmete dair telif eylediği Metaliü'l-Envar adlı eserini tevsi' ve izah suretiyle Farsça'ya terceme eylemiştir. Metaliü'l-Envar ulema arasında o mevzuda yazılan kitapların en mühimi olarak takdirle karşılanmıştır. Bu kitap üzerine salahiyyetli zevat tarafından şerhler ve haşiyeler yazılmıştır. Hıdır Beyin tercemesi Ayasofya kütüphanesinin fihristinin mantık kısmında 2488 numarada kayıtlıdır. Merhum burada Padişah bu eserin Farsçaya tercemesini niçin arzu ettiğini ve bu münasebetle Fatih'in ilim sahasındaki yüksek mevkii ve derecesini anlatır. Bu tercemenin bir kısmı 861 ve diğer kısmı 862 tarihlerinde ikmal edilmiştir. Tercemenin pek belif ve rengin bir üslupla yazılmış olduğunu söylemeye ihtiyaç yoktur. Çünkü merhum, Arapça ve Farsçayı da ana lisanı Türkçe gibi bütün incelikleriyle ve edebiyatı ile bilir ve her üç lisanda nazım ve şiirler ibda' ederdi. Müstezat tarzında tanzim ettiği "Kaside-i Taiyye"sinden başka bir "Kaside-i Nûniyye"si vardır ki ulema ve üdeba arasında pek makbul ve muteberdir. Bu kasidede itikat ve kelim'a ait bütün meseleler meharetle ifade olunmuştur.

Elhamdülillahi âli'l vasfi ve's-şani, Münezzeh li hükmi an âsâri butlani

Beytiyle başlayan bu kaside 90 küsur beyitten müteşekkildir. Fakat 300 beyte ancak sığabilecek olan kelâm meseleleri tam bir maharetle bu 90 küsur beyitte ifade olunmuştur.

Lafızlardaki ahenk ve letafet ve mazmunundaki şümül ve metanetle hala kıymet ve revnakını muhafaza etmektedir. Bu kasideye müteaddit şerhler yazılmıştır. En kıymetlisi Şakirdi Bülendi, Hayali merhumun ilk olarak yazdığı şerhtir.

Malumatının çokluğundan kinaye olarak ilim dağarcığı manasına “Cirabü'l-İlim” denilen Hıdır Bey diğer bazı alimler gibi ilminin genişliği nispetinde çok kitap yazmamış ise de Fatih'in muallimlerinden Hoca Hayrettin ve Molla İlyas ile Hoca Zade, Muslihu'd-din Kestelli ve Hayali gibi yüzlerce, kendileriyle iftihar edilecek, alimler yetiştirmiştir. Fazla eser vermesine iptidaları tedrisle ve son zamanlarında yorucu kaza ve Devlet işleriyle meşguliyeti mani olmuştur. İstanbul Kadılığı zamanı en olgun ve eser verecek çağı idi. Fakat bu vazifenin istilzam eylediği meşguliyetin çokluğu buna mani olmuştur.

Çünkü, bilindiği üzere o tarihlerde birçok idari işlerle beraber Belediye ve Esnaf işleri kadılarına mevdu vezâiften idi. Bunları hüsnü suretle ifa lazımdı. Devlet işlerinde asla müsamaha bilmeyen ateşin tabiatlı bir Padişah'ın gözü önünde yedi sene İstanbul Kadılığında kalması bu sahalarda da ne derecelerde dirayet ve kifayet sahibi olduğuna en açık bir delildir.

Kıymetli Doktorumuz Saheyl Ünver'in tetkik ve tetebbularına göre Fatih Hazretleri o tarihlerde küçük bir köyden ibaret olan bugünkü Kadıköy'ü kendisine arpalık olarak vermiş ve bu münasebetle bu köye Kadıköy denmiştir

Hıdır Bey, İstanbul'da kaza vazifesini yaparken 863 Hicri tarihinde irtihal eylemiştir. Bazı eserlerde hicri 860 tarihinde vefat ettiği yolunda görülen rivayet kat'i olarak yanlıştır. Merkadi İstanbul'da Şeyh Vefa yakınında Necati merhumun medfun bulunduğu Tekkededir. (4)

Hıdır Bey'in vefatından sonra İstanbul Kadılığına Fatih'in “zamanımızın Ebu Hanife'sidir” diye tebcil ettiği meşhur Molla Hüsrev tayin olunmuştur. Bu devirlerde adalete pek ziyade ehemmiyet verildiğinden merkez ve mülhakat kadılıklarına mümtaz alim ve fakih zatlar intihap olunurdu.

Hıdır Bey, vakur, muttaki, hayırsever bir zat idi. Süheyl Ünver, tetkik ettiği arşiv kayıtlarında Hıdır Bey Medresesi namında bir medrese olduğunu, fakat mazinin tahripkâr

eliyle yok olan eserler gibi meydanda olmadığı ve hatta nerede bulunduğu tayini de mümkün olamadığı yazar.

Bazı hüccetlerdeki imzalarından anlaşıldığına göre Kadı iken yazdığı hüccetlere çok defa imzasını Arapça manzum olarak koymuştur. Hüccetlerin tanzim tarihi yazı ile sonunda yazıldığından imza mahallinde tarih konmazdı. Bir hüccetteki imzası şöyledir:

*Sahhe mazmunuhu bikavli ****

Şehidü sümme kubilü bikabul

Hıdır Bin Celâl emdahu

Kadiyen fi diyarı İstanbul

Türkçesi:

Bu hüccetin mazmunu adil kimselerin şayanı kabul olan şahadetleriyle sabit olmuştur. İstanbul diyarının kadısı Hıdır bin Celâl onu iman ve tasdik etti.

Hıdır Bey hakkında daha fazla tafsilat için kıymetli doktorumuz Süheyl Ünver'in "Hıdır Bey Çelebi" adlı eserine müracaat edilmelidir.

Dipnotlar:

(1) El-Fevaidü'l-Behiyye 240.

(2) Molla Yegan, Aydın vilayetinde bir zattan teallüm ettikten sonra Osmanlıların ilk Seyhülİslam: Şemsettin Fenari'den ikmalî tahsil etmiştir. Akli ve nakli ilimlerdeki kudret ve kemaliyle az zaman içinde şöhret bulmuş ve Molla Fenari'den sonra ilmi riyaset mevkiine geçerek umumun üstadı olmak bahtiyarlığına nail olmuştur. Bursa'da tedris ile meşgul olan Molla Yegan, Hıdır Bey, oğlu Mehmet Şah ve Yusuf Bali gibi fudalanın sebebi feyzi olmuştur. Bir aralık Bursa Kadılığına tayin olunmuş ve adl-ü hakkaniyetle bu vazifeyi ifa eylemiştir.

Halk nazarında pek yüksek mevkii olduğu gibi Sultan Murad'ın teveccüh ve ikramlarına nail olmuştur. Mufassal hal tercemesi Şakayık'da yazılıdır.

(3) Sinan Paşa'nın ilim ve fazlını, yetiştirdiği zevatı, hayatında tesadüf ettiği ıztrapları ayrı bir yazıda izah edeceğiz.

(4) Osmanlı müellifleri Bursalı Tahir Bey merhum sahibi Hıdır Beyin kabrinin yerin! şöyle tarif eder: "Hıdır Beyin kabri Vefa'dan Zeyrek'e giden caddenin sağ tarafındaki mescit haziresindedir."